

Katrine Kielos är ledarskribent på Aftonbladet. Hon har tidigare arbetat på Arenagruppen och skrivit för Expressens kultursida samt tidningen Fokus. Hennes bok *Våldtäkt och romantik* publicerades i Sverige 2008 (Modernista) och Norge 2009 (Cappelen Damm). Katrine har en bakgrund inom det socialdemokratiska studentförbundet.

Den finansiella fantasin och verkligheten

Oavsett att ekonomer gärna framställer sina teorier som neutrala ritningar nerlämnade till mänskligheten via helikopter så har modet en tendens att skifta. Inte bara gällande kläder, utan även ekonomiska teorier.

På progressiva perioder följer konservativa, på konservativa progressiva och skiftena däremellan brukar börja i en djupare ekonomisk kris som skapar behov av nya institutioner.

Trettioalets depression triggade igång en lång progressiv period associerad till Roosevelts "New Deal" och ekonomen John Maynard Keynes. Därefter följde från 1970-talet och framåt en konservativ era triggad av den tidens inflation, Milton Friedman blev dess guru, avreglering dess mantra och det är denna period som nu påstås vara över i och med den pågående globala finanskrisen.

Arthur Schlesinger skrev att progressiva perioder brukade kollapsa eftersom politisk makt har en tendens att korrumpas, och konservativa perioder eftersom pengar har en tendens att korrumpas och det ligger mycket i det. Å andra sidan finns det i botten en djupare konflikt gällande synen på vad marknaden är: är kapitalismen stabil i sig själv, eller måste den hållas under armarna av politiken?

Det nyliberala ögonblicket deklarerar nu vara över. Marknadsfundamentalister omvänds under galgen, alla ropar på hjälp från politiken och det gamla skämtet om att Gud skapade ekonomer för att få astrologer att framstå som trovärdiga är åter aktuellt.

På bara lite mer än ett år lyckades den finansiella kris som började i en bubbla på den amerikanska bostadsmarknaden bli den största katastrofen för ekonomisk stabilitet och utveckling på nästintill ett sekel. Under 2008 blev det en finansiell kris, en generell ekonomisk kris, en jobbkris, en social kris. I många länder dessutom en politisk kris: regeringar har fallit, parlament stormats och direktörer har kidnappats.

Enligt IMF:s beräkningar kommer antalet arbetslösa i OECD-länderna att öka med åtta miljoner och i utvecklingsländerna uppskattar International Labour Organization att ytterligare 100 miljoner kommer att pressas ner i fattigdom som en konsekvens av krisen.

De mer övergripande geopolitiska konsekvenserna i termer av global maktbalans och då framför allt USA:s fortsatta möjligheter att dominera den globala scenen (samt möjlighet att över huvud taget låna pengar) ifrågasätts och ingen vet egentligen var något kommer att sluta.

Krisen är individuell, den är nationell och den är global. Global eftersom den är nationell, eftersom den är individuell. Lärdomen hur allt i dag är ett enda system är kanske den mest övertydliga rent politiskt.

Regering efter regering har nu krossat de statliga spargrisarna och det är främst kring detta den politiska diskussionen har rört sig. Pengar vräks ut i ekonomin för att återstarta efterfrågan:

- Stimulera, stimulera, stimulera!

Den här diskussionen tröttnade journalisten Barbara Ehrenreich på redan i januari 2008 då hon skrev i Huffington Post att: ”Med allt detta prat om hur man ska stimulera ekonomin skulle man kunna tro att den var en gigantisk klitoris.”

EU:s 13 största ekonomier har sedan september förra året slagit in stimulanser värda sammanlagt 90 miljarder euro. Den politiska debatten har främst handlat om storlek. Från höger såväl som från vänster.

Vänstern jublar över att världen efter att ha gått vilse i den nyliberala pannkakan nu tycks ha återvänt till ekonomen John Maynard Keynes: Stimulera mera! Högern oroar sig för budgetunderskott.

Men - är den politiska konflikten verkligen så enkel? Eller egentligen - så lik en tidigare eras politiska konflikter?

Den nyliberala idén menar (i sin mest renläriga form) att finansmarknaderna kan utgå från full information, vilket gör att dess prissättning också representerar det bästa möjliga estimatet av vad något är värt.

Eftersom marknaden i denna mening är perfekt finns det ingen anledning att tro att exempelvis en stegring i pris på bostadsmarknaden skulle kunna vara en bubbla. Och även om det skulle vara en bubbla så kommer marknaden i vilket fall som helst att korrigera sig själv.

Ungefär så går tanken och den grundläggande politiska idén med nyliberalismen är att individens egenintresse automatiskt växlas upp i den bästa möjliga av världar. Just därför måste detta egenintresse uppmuntras och rent av tryckas in i människor med politiska medel. Annars har vi ingen chans att uppnå den bästa möjliga av världar.

Politikens roll är för nyliberalismen att sopa mattan ren för marknaden. Inte att driva några egna projekt för samhället, utan att driva marknadens projekt för samhället.

Den amerikanska feministen Wendy Brown menar i *Nyliberalismen och den liberala demokratins slut* att den nyliberala ideologin (oavsett vad den eventuellt må säga själv) egentligen inte betraktar marknaden som något naturligt. Nyliberalerna vill inte bli av med politiken, de vill bara ha en annan politik.

Deras ekonomiska teori bygger inte på att politiken ska hålla tassarna borta från marknaden, den bygger på att politiken ska hålla tassarna sysselsatta med att tillgodose marknadens behov. Genom penning- och finanspolitiken, genom invandringspolitik, familjepolitik, genom behandlingen av brottslingar. Nyliberalismen vill inte avskaffa politiken, nyliberalismen vill sätta politiken i tjänst. Den ska användas för att röja undan allt det andra så att ”den osynliga handen” kan få lägga första och sista handen vid samhället.

Och för den delen även människan.

Browns synsätt är värt att tänka kring i något mer konkreta termer gällande den amerikanska riksbankchefens, den mycket nyliberalt influerade Alan Greenspans, agerande fram till krisen.

Varje gång något gick snett på de amerikanska finansmarknaderna (kraschen 1987, Gulfkriget, Mexiko-krisen 1994, Asienkrisen 1997 och IT-bubblan i början av 2000-talet) kom Greenspan till undsättning med penningpolitiken. Röntan pressades neråt för att pumpa in likviditet i marknaden och vad som än hände var detta svaret:

Ett magiskt elixir som började kallas för ”the Greenspan put”¹. Investerare blev övertygade om att när något gick snett skulle penningpolitiken skydda dem och det ledde som vi nu alla vet till att underblåsa bubblan med katastrofala konsekvenser.

När krisen var ett faktum hösten 2008 frågades Greenspan ut i den amerikanska kongressen. En skakad och före detta geniförklarad riksbankschef sa då plötsligt (och korrekt) att ”hela det intellektuella bygget” kring hur risk bör hanteras hade kollapsat.

Demokraten Henry Waxman, som var ordförande i utskottet, frågade:

- Så du menar att hela din världsbild, din ideologi, var felaktig? Den fungerade inte?

- Absolut. Precis så.

1

Rudd, Kevin, ”The Global Financial Crisis” i The Monthly, Februari 2009, No. 42.

Mellan 1997 och 2006 ökade fastighetspriserna i USA med 124 procent, tillväxten var hög och inflationen låg, samtidigt stod vanligas folks reallöner stilla. Medianlönen i USA har till och med sjunkit sedan 2001, pengar till att köpa de allt dyrare husen fick folk genom att låna alltmer.

Värdeökningen på husen använde många som säkerhet till att ta ytterligare lån att konsumera för. Amerikanska företag är fortfarande beroende av en stark hemmamarknad men konsumtionen de senaste åren har inte vilat på stigande inkomster utan djup skuldsättning. De amerikanska hushållens skulder som procent av inkomsten ökade till 130 procent under 2007.²

För att tillväxten ska öka måste ju folk konsumera, alltså måste de ha råd att konsumera. Men när lönerna som de senaste åren i USA inte hänger med (trots att företagets vinster ökar) då måste detta gap överbyggas på annat sätt, exempelvis genom att folk uppmuntras att låna pengar.

I grund och botten handlar det om balansen mellan arbete och kapital. Kapitalet röstar i en globaliserad värld med fötterna: passar politiken inte, då är det bara att dra. Och fort går det. Multinationella företag kan i dag spela ut lagar och regler i land X mot lagar och regler i land Y. Rörligheten gör att de kan välja och vraka och de får därför oproportionerligt mycket makt. Löntagarna försvagas relativt sett, vinsterna kan öka utan att lönerna följer med.

Om man ska försöka ta i problemen som orsakade fastighetsbubblan måste man med andra ord peta i varför den ekonomiska tillväxten i USA de senaste åren byggts på en explosion av skulder och då måste man börja peta i ojämlikhetsproblematiken.

Att den i mycket högre grad än tidigare kommer behöva stå i centrum för ekonomiska diskussioner har blivit tydligt.

Vad som komplicerat krisen ytterligare är att moderna finansiella produkter är så fruktansvärt krångliga. Som Joseph Stiglitz har skrivit om i detalj slutade många amerikanska banker låna ut pengar och började i stället flytta runt pengar. Lån paketerades om och såldes på ett så intrikat sätt att ingen förstod vad de egentligen var värda.

William Brittain Caitlin beskriver i *Offshore: The Dark Side of the Global Economy* hur smarta killar, finansbranschens hackers, på 70-talet börjat experimentera med att förvandla tillgångar och varor till derivat. Det gjorde att man plötsligt kunde handla med dem på deras egen marknad. De produkter som utvecklades i detta syfte gjorde att kapitalet som en bortskämd tonåring kunde skrika att:

- Passar det inte då flyttar jag!

2

Phillips, Kevin, *Bad Money*. Viking, 2008.

Till sin hjälp hade den plötsligt en absurd trolldryck av hedgefonder, kreditderivat och kollaterala skuldobligationer. Den trolldryck som visade sig så giftig.

För att stänga igen glappet mellan den finansiella fantasin och verkligheten behövs regler och lagar som släpper in ljus på finanskapitalismens skuggsida. Ny global reglering är nödvändig för att förhindra att kapital läcker ut till de delar av den globala ekonomin som har de mest fördelaktiga reglerna (ur kapitalets synvinkel).

Det plötsligt mycket höga tonläget, mot de så kallade skatteparadisen, från politiker som Gordon Brown och Barack Obama kan tyckas populistiskt. Men det är en av de viktigaste och snabbaste politiska förändringarna som krisen har lett till.

Även bortsett från att det naturligtvis är rimligt att företag är med och betalar för det samhälle de är beroende av, har skatteparadisen spelat en inte obetydlig roll i att försätta världen i kris. Deras blotta existens har bidragit till att pressa banksystem över hela världen att avreglera och de har ofta varit drivkraften bakom att absurda finansiella produkter utvecklades.

De politiska frågorna är i dag obegripligt stora på nästan alla nivåer, världen måste tänka om från början gällande vilken typ av finansiellt system vi vill ha. Att kränga giftiga skulder till fantasisummor i obegripliga förpackningar var inte en så bra idé trots allt: Hur ska vi medborgare i framtiden få ta del inte bara av finansmarknadens förluster, utan även dess vinster? Och om allmänheten gör det här för finansmarknaden, vad kan vi då förvänta oss att finansmarknaden gör för allmänheten? Hur ser en sådan institutionell kompromiss ut?

En idé som har diskuterats i olika former³ är att vi bör försöka skilja ut normala bankfunktioner från de delar som håller på med spekulativ vadslagning. Att bankerna helt enkelt ska tvingas välja huruvida de vill vara affärsbanker eller investmentbanker. De förstnämnda ska i sådant fall regleras hårt och de sistnämnda får bli ett avskilt kasino där den som vill får spela på egen risk.

Ekonomer som Martin Wolf har menat att problemet med denna tanke (alltså någon form av tillbakagång till Glass-Steagall-systemet som skapades under Franklin D Roosevelt 1933) är att det antagligen inte är genomförbart i dag. Allt är globalt. Allt är sammanväxt. Och även om man skiljer ut kasinot från annan bankverksamhet och tydligt deklarerar att kasinot är på egen risk kommer människor att spela. Vinsterna kommer att vara fortsatt stora och om allt kollapsar: Kan politiken då verkligen bara stå bredvid?

Många, som exempelvis Willem Buiter, förespråkar därför den andra vägen, nämligen att någon ska komma på ett sätt att reglera hela systemet mycket hårdare än i dag. Det handlar om saker som att exempelvis testa och godkänna nya finansiella produkter på samma sätt som vi i dag testar läkemedel: gift i det finansiella blodomloppet är ju bevisligen inte att leka med.

3

American Interest Vol IV, No 3, January-February 2009.

Framför allt måste nya spelregler avtalas internationellt. Ungefär som det finns överenskommelser om handel.

Om det här skulle göra att den finansiella innovationen blir långsammare?
Naturligtvis.

Om det här skulle leda till att vissa bra finansiella produkter aldrig får se dagens ljus?
Sannolikt.

Men det är ett pris vi måste vara beredda att betala. Farorna med för lite reglering är alltför stora.

Det är den ekonomiska sanningen, politiskt står valet mellan att försöka genomföra de nödvändiga reformerna nu när finanssektorn är försvagad och inte kan lägga in veto. Eller att vänta tills den hinner återhämta sig och det därmed blir omöjligt att genomföra vad vi i dag vet är nödvändigt.

De övergripande frågorna om hur finansmarknaden ska kunna civiliseras är med andra ord obegripligt omfattande. Samtidigt får en politisk analys av krisen inte stanna här. Kärnan ligger någon annanstans.

Krisen är inte bara en fråga om hur marknaden kommer att reagera de närmsta månaderna eller ens de ekonomiska förutsättningarna på längre sikt. Allt beror på hur den politiska debatten utvecklas. På vem som förmår att läsa av verkligheten och formulera en riktning.

Krisen är institutionell, intellektuell och ideologisk. Och varje kraft som gör anspråk på politiskt ledarskap måste förhålla sig till krisen i dessa tre aspekter: institutionellt, intellektuellt och ideologiskt.

Carlota Perez är en venezuelansk ekonom som allt fler⁴ hänvisar till i dessa ekonomiskt och socialt dramatiska tider. Perez har studerat tekniska förändringar som långsiktiga mönster för samhället och ekonomin.

Hon menar att ekonomiska cykler börjar med framväxten av ny teknik och infrastruktur, eftersom ny teknik alltid för med sig löftet om rikedom leder detta också till spekulativa investeringar vilka dramatiskt höjer värdet på aktier och priser. Under en sådan fas blir just laissez faire-politik ofta normen eftersom det saknas både politisk vilja och politiska institutioner att reglera allt det nya.

4

Bl a Mulgan, Geoff, *Fixing the Future- Innovating more effective responses to recession*.

Just därför följs en sådan boom nästan alltid av en krasch. Det hände 1797 likväl som 1847. 1893 som 1929. Eller för den delen september 2008.

Carlota Perez menar att det är först efter dessa krascher, och perioder av turbulens som de möjligheter vilka bor i den nya tekniken så småningom kan realiseras. Detta händer alltså först efter att samhället har lyckats skapa nya institutioner som är bättre anpassade till egenskaperna hos den nya ekonomin. Först då kan samhället utvecklas genom tekniken både ekonomiskt och socialt.

Den stora depressionen på 1930-talet brukar ju sägas ha öppnat upp mot den följande eran kännetecknad av massproduktion, masskonsumism och massförstörelsevapen. Men vad Perez alltså pekar på är att alla de tekniska förutsättningarna för detta egentligen fanns tillgängliga före krisen. De var en del av samma tekniska utveckling som underblåste 20-talets spekulativa bubbla.

Däremot var det först efter krisen som samhället anpassades till den nya ekonomin: vi fick aktiv konjunkturpolitik, institutioner för omfördelning och en stat vilken byggde ny infrastruktur anpassad för elektricitet, nya transportmöjligheter och telekommunikation. Samhället kom ikapp den nya tiden och kunde dra nytta av den. Ekonomin växte.

Det var däremot enligt Perez absolut inte självklart att det västerländska samhället skulle komma ikapp på det sätt det gjorde under efterkrigstiden, både fascismen och kommunismen bör enligt Perez betraktas som andra institutionella innovationer som försökte svara mot samma tekniska förändringar och den nya ekonomin.

Carlota Perez's huvudpoäng (och den poäng som är relevant för debatten i dag) är hursomhelst att den stora depressionen på 1930-talet samtidigt var en samhällelig katastrof och en accelerator för reform. Den svenska välfärdsstaten hade exempelvis annars aldrig uppkommit och Perez menar att det endast är genom kris och därefter institutionell reform som marknadsekonomin anpassar sig till förändringar och återupptäcker de moraliska värden som är så vitala för att den ska kunna fungera på ett långsiktigt sätt.

Hon menar att vi just nu befinner oss i en sådan omvälvande fas: mitt uppe i ett experiment som på sikt kommer att leda till en ny kompromiss mellan kapital, samhälle och natur.

Den pågående krisen är ett symptom på att samhället skriker efter anpassning till pressen från globalisering, ekologi och demografi. En sådan anpassning kommer att ske, men hur den ser ut måste formos politiskt. Och kommer att formos politiskt.

Djupa ekonomiska kriser, som den stora depressionen eller 1970- och 80-talets stagflation leder nästan alltid till mycket större förändringar av politik och ekonomi än vad som är möjligt att se när man är mitt uppe i dem.

I hög grad har sådana djupgående förändringar handlat om förskjutningar och förändringar i hur ekonomin bäddas in i samhället. Socialt likväl som institutionellt.

Trots tal om motsatsen är det svårt att se att kapitalismen inte kommer att överleva sin pågående kärkramp. Däremot kommer den nuvarande krisen att leda till fundamentala förändringar gällande social och ekonomisk politik. Gällande institutioner. Samt gällande internationella relationer.

Barack Obama använder i dag sina tjugiga tal till att måla upp en framtida amerikansk ekonomi som i högre grad är baserad på sparande och investeringar. Mindre på konsumtion. USA:s nuvarande president ser en aktiv stat som en viktig del i marknadsekonomin och det är en ideologisk förskjutning om något i amerikansk debatt.

Egentligen är det den enkla lärdomen att våra ömsesidiga beroenden och själva kraften i den globala ekonomin kräver politik som skyddar människor från globaliseringens risker och politik som fördelar dem jämnare i samhället.

Det är bara politiken som kan bekämpa rädslan för förändring, rädslan för den andre och rädslan för framtiden. Lösningen på den här krisen måste därför också handla om mer politik. Inte mindre.

Socialdemokratin har historiskt kämpat för att pressa bort marknadens logik från först rösträtten, sedan rätten till utbildning och slutligen sjukvård. Att förstå att marknader är otroligt viktiga för att producera välstånd är inte samma sak som att acceptera att alla andra delar av samhället också ska pressas in i den logiken. Att hålla isär de två sakerna är viktigt när röster nu höjs om att den pågående krisen innebär slutet för kapitalismen.

Geoff Mulgan drar i en essä i Prospect om just kapitalismens framtid en parallell till vad som hände med militären för ett antal generationer sedan. Då betraktades krig som en del av den naturliga ordningen på ett sätt som inte är fallet i stora delar av världen idag.

Militären stod då på höjden av sin makt och krig betraktades som det oundvikliga sättet att lösa konflikter på. Men mot alla odds civiliserades och tämjdes krigsmakten i stora delar av världen från statens herre, till statens tjänare.

Mulgan spår att något liknande i finanskrisens spår nu kommer att ske med kapitalismen: komplexa och sammankopplade globala marknader kommer att fortsätta generera välstånd i samklang med teknikutvecklingen. Men kapitalismen kommer inte på samma sätt som fram till den 15 september 2008 att dominera samhället och kulturen.

På samma sätt som tidigare varit fallet med militären (eller för den delen monarkin) kommer den att förflyttas från centrum till periferi: bli samhällets tjänare i stället för dess herre. Frågan är förstas vad som i sådant fall blir politikens roll.

Lärdomen från den tid som ledde upp till krisen handlar egentligen på olika sätt om glappet mellan en finansiell fantasi och en verklighet som bestod av något annat än ekonomerna utgick ifrån att den bestod av.

Vi har nu sett att ekonomin kan växa utan att lönerna ökar, att produktiviteten kan öka utan att lönerna ökar, att tillväxten kan öka utan att det skapas jobb.

När Lehman Brothers gick i konkurs, den 15 september 2008, utbrast den brittiske ekonomen Will Hutton att det här är ett ljuvligt ögonblick för socialdemokratin. Han menade inte att konkursen var bra. Bara att händelsen skapade politiskt utrymme för socialdemokratiska lösningar.

De bisarra inkomstskillnaderna i USA och de globala obalanserna visade sig ju vara starkt bidragande till krisen. Socialdemokratin verkade ha haft rätt i det man knappt vågat säga på ett decennium: att jämlikhet var en förutsättning för ekonomisk effektivitet. Det borde med andra ord vara naturligt för socialdemokratin även i Sverige att ta det intellektuella initiativet.

Stora delar av vänstern har tyvärr retirerat in i sina sämre sidor: trött mässar man om att vad- var- det- vi- sa och målar upp en gärningsmannaprofil till krisens orsaker, inte olik den där lilla gubben med hög hatt i mitten av brädet av Monopol. Någon sorts odefinierad girighet är problemet. En analys som återkommer hos Anders Borg på andra sidan av det snäva svenska politiska spektrumet.

Naturligtvis handlar hanteringen av en kris på den här nivån till syvende och sist om pengar, och de enda institutioner med tillräckligt mycket pengar är stater, främst G7-länderna som tillsammans med sina centralbanker har huvudrollen i alla eventuella lösningar. Men det betyder inte att den internationella krisen saknar betydelse för det svenska politiska landskapet.

Krisen kastar ut en ideologisk livlina till socialdemokratin alldeles oavsett.

**

På ett mer övergripande plan (bortom höger och vänster) visar den här krisen på behovet av att återföra ekonomin bort från den finansiella fantasin och till vad den bör handla om. För som Kenneth Boulding skrev för över tjugo år sedan:

Adam Smith såg ekonomin som ett tvådelat problem, det ena handlade om hur samhället skulle organiseras genom utbyte av varor och tjänster, det andra om hur samhället skulle kunna bestå, i vad som idag skulle betraktas som ett mer ekologiskt hänseende.

Här har modern ekonomi fokuserat nästan uteslutande på synsättet att det handlar om hur samhället bör organiseras genom utbyten, man har fullständigt förlorat uppfattningen att det

även är en process för att se till att människosläktet, för att inte säga hela biosfären, ska kunna fortleva.

Att ta till sig den gamla insikten från Adam Smith är något som alla delar av det politiska spektrumet måste ta till sig.

Först därifrån kommer vi att kunna diskutera den nya kompromiss mellan kapital, samhälle och natur som krisen kräver.

Först därefter kommer vi att ha ett intellektuellt ramverk för att kunna stänga glappet mellan den finansiella fantasin och verkligheten.

Referenser:

Boulding, Kenneth E., "What Went Wrong with Economics", *American Economist* 30:5-12.

Brittain-Caitlin, William, *Offshore: The Dark Side of the Global Economy*. Farrar Strauss and Giror, 2005.

Brown, Wendy, *Att vinna framtiden åter. Texter om makt och frihet i senmoderniteten*. Atlas, 2008.

Buiter, Willem, "Useless finance, harmful finance, and useful finance" artikel publicerad på *Financial Times* blog ft.com/maverecon, April 12th, 2009 6:31 pm.

Ehrenreich, Barbara, "Clitoral Economics", *Huffington Post*, January 22, 2008.

Fukuyama, Francis, "A conversation with Martin Wolf", *American Interest Vol IV, No 3* January-February 2009.

Mulgan, Geoff, "Fixing the Future- Innovating more effective responses to recession" ett working paper publicerat på *The Young Foundations* hemsida. www.youngfoundation.org

Mulgan, Geoff, "After Capitalism", *Prospect*, April 2009, No 157.

Perez, Carlota, *Technological revolutions and financial capital : the dynamics of bubbles and golden ages*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA : E. Elgar Pub., 2002.

Phillips, Kevin, *Bad Money*. Viking, 2008.

Rudd, Kevin, "The Global Financial Crisis", *The Monthly*, February 2009, No. 42.

Schlesinger, Arthur M Jr, *The Cycles of American History*. Mariner Books, 1986.